

Знахідки. Припущення. Відкриття.

СИМВОЛИ

ПОКРОВИТЕЛЯ ПЛЕМ'Я ПОЛЯНСЬКОГО

На сонці осіддя людське красою висвічувало. Могуття дубів зеленавим прихистком оселі обступило. Внизу широким річищем вода плавом стиха йшла. Невидимі хвилі тепла спадали з небес синіх. Род – покровитель плем'я полянського – стояв серед люду свого. У руках він тримав яйце розмальоване.

– Як усе птаство з яйця вилуплюється, так і ми із землі своєї виходимо. Ось на цій писанці, мов на ґрунті нашім, усе життя плем'я орійського: і землі, і вода, і небо, і поклик предків. Малюймо писанки – і будемо вічні, бо вічним є світ білий. Гляне хто на них – і скаже, якого ми роду-племені і з краю якого.

Стали орії полянські при Роді своєму, писанку з його рук дістали. Робити й малювати почали. Хоч би куди йшли із Родня свого, хоч би в які землі мандрували, брали з собою яйце красно мальоване. Дивилися на ту красу чужоземельці й з повагою казали: „То вони від Роду свого такі!”

Поля й горби були вже і племінними, і громадськими, і княжими, і козацькими, і панськими, а люди все малювали й малювали писанки. По них усі знали, що люди в цій справі тямущі „від Роду свого”. У краях далеких – Швеції, Польщі, Чехії – через багато років знайшли їх і сказали, що такі писанки в Русі від Рода.

Отака оповідь про писанку з початку її. Цих же витворів у різних землях знайдено понад сотню, і всіх їх робили на Русі – здебільшого по містах наддніпрянських. Гляньмо, яка територія окреслюється: Київ – Білгород – Вишгород – Канів – Кононча – Броварки – Воїнь. У центрі її маємо могутнє осереддя, означене семиосельно: Канів – Ліплява – Пекарі

(Родня) – Кононча – Грищинці – Бучак – Григорівка.

Виготовлення писанок в основному пов'язували з Києвом. А може, центром поширення давньоруського писанкування було Канівське Подніпров'я? Адже це тут у семи пунктах знаходять керамічні розмальовані витвори. Усього їх тут знайдено п'ятнадцять. А якщо сюди додамо знахідку писанки на березі Дніпра коло Черкас та сім, знайдених під час розкопок давньоруського міста Воїня (нині село Воїнська Гребля Чорнобаївського району Черкаської області), то в нас і площа розшириться, і кількість збільшиться. Матимемо писанок аж двадцять три. На решті історичної Київщини знайдено ще дев'ять. А ще знахідки на Полтавщині, на поселеннях у західному регіоні – Старий Галич, Плісенськ, Рівне. Усього в Україні їх відомо майже сорок. На давньоруських поселеннях Росії й Білорусі знайдено тридцять п'ять писанок, а на зарубіжжі – у Швеції, Польщі, Чехії – тридцять. Формою, кольором та характером розмальовування писанки ці давньоруські.

Традиційно в Україні писанки розмальовували цілу весну – від Колодія і до Зеленої Неділі, проте на кожне свято вони мали свій колір і відмінний візерунок. Так, на Колодія й Зелену Неділю тло в них було жовте, але в перших переважали „сонечка”, „зорі-ружі”, а в других – різні листочки в поєднанні із сонечками, квіточками. На Великдень яйця фарбували переважно в червоний колір, а на Проводи („діди”), інші поминальні дні тло в писанках було в основному чорне, темно-коричневе. То ж за кольором поливи – жовта, зелена, червона, темно-сіра, чорна – можна припустити, що й писанки княжих часів виготовляли теж на певні весняні свята. Адже

колір також був образом і відтворював суть чи настрої свята.

Із сонячних джерел предківської віри, із глибин їхнього світоглядно-художнього досвіду йдуть початки цієї мініатюри народного мистецтва, унікального жанру творчості нашого народу.

Керамічні писанки Київської Русі як твір мистецтва, а для нас ще й предмет історичної інформації, були в широкому вжитку протягом трьох століть (X–XIII). Виготовлення їх занепало через падіння Києво-Руської держави від татаро-монгольської навали. До цих часів належить архівна згадка про застосування крашанок для лікування та розваг (XIII ст.).

Першу давньоруську писанку знайшли під час розкопок решток Десятинної церкви і ввели в обіг 1857 року. Любитель розкопок і меценат археології А. Уваров, розкопуючи Кривушанську могилу, знайшов глиняні яйця. У Броварках на Полтавщині писанку княжих часів 1902 року відкопав провідний український археолог Вікентій Хвойка.

Незважаючи на таку широку географію, на значну кількість і різний час відкриття, писанки Київської Русі сповна ще не досліджені. Про це свідчить не тільки брак праць, присвячених писанкам, а й термінологічна невизначеність як у назві самих виробів, так і в орнаменті. Приміром, у Б. Рибакі вони – „глиняні полив'яні яйця”, „яйцеподібні торохкальця” („погременушки”). М. Кучера називає їх „полив'яними яйцями, так званими писанками”. В „Історії українського мистецтва” (К., 1966) давньоруські писанки навіть не віднесено до художніх творів. Тільки автори монографії „Воїнь” (1966 р.) В. Довженко, В. Гончаров, Р. Юра дали чітке визначення: „полив'яні керамічні писанки”. Майже всі автори називають орнамент візерунками „у вигляді математичних дужок”. Проте мистецтвознавчий аналіз в археологічних виданнях, за незначними винятками, взагалі відсутній. Лише два автори присвятили свої розробки суто цим мистецьким витворам. Це статті Т. Макарової „О производстве писанок на Руси” (М., 1966) та Г. Шовкопляс – „Давньоруські писанки”. Ця остання містить детальний опис колекції Національного музею історії України. У ньому зберігається 22 керамічні писанки з різних поселень княжої Русі (вісім таких витворів із

різних причин пропало). Учена цілком правомірно вважає писанки „одним з видів тогочасного народно-декоративного мистецтва”, що протягом тисячолітнього побутування засвідчує народний світогляд.

Писанки в усіх ареалах поширення виготовляли однаково. Спочатку з глини робили подобу яйця розміром 40x30 мм. З нижнього торця воно було порожнисте. Туди вкидали глиняну кульку. Торець заліплювали, залишаючи отвір близько чотирьох міліметрів. Писанку покривали поливою, а потім декорували. Орнамент в усіх витворах майже однаковий: хвилеподібні лінії, але є й округлі, як ось у писанках із Рівного, Ліпляви, з Черкащини (місце знахідки невідоме). Таких концентричних кіл дев'ять та вісім – стільки, як магнітно-магічних сфер – Світобуття.

Поливу наносили з лячок, а потім писали візерунки різком, як і донині це роблять гончарі України. У тонший кінець рога вставляли трубку з пір'я – товщу чи тоншу, залежно від того, які лінії треба вести, туди наливали поливу, і таким писаком розмальовували писанки. У мистецтві декорування давньоруські майстри досягли неабиякого вміння. У цьому нас переконують не тільки багатоколірні декоративні плитки, а й керамічні намистини, дві з яких є в експозиції історичного музею. Вони мініатюрніші, але візерунки так само хвилюваті, як і на писанках, а це вже потребує більшої точності й справжньої майстерності.

Невтомний дослідник історичних поселень Канівщини Анатолій Петропавловський до вже відомих у науці писанок княжих часів додав ще три. В урочищі Поповому Полі поблизу села Григорівки він знайшов дві керамічні писанки розміром 35x26 мм – одну в Дніпрових водах, а другу під час розкопок. Роблячи візуальне обстеження киево-руського поселення біля Роженої Криниці в селі Бучаку, він знайшов керамічну писанку червоного кольору. Дослідниця Григорівського поселення археолог Валентина Петрашенко виявила ще одну писанку.

Тло в нових знахідках різне – чорне, темно-сіре, червоносте, але орнамент однаковий, хоч мистецька довершеність кожної має свої відмінності. По всій довкружній сфері зображено три ростучі хвилячки. Вони йдуть

семиярусно – від нижнього торця до верхнього. Цим символізується триєдине Древо Світобудови, з якого виходить і життя, і сама писанка красна. Як ото в давній колядці співається:

Ой плине ж, плине райскеє древце,
Райскеє древце з трьома вершеньки.

Полив'яна писанка була священним предметом, і це підкреслюється кількістю орнаментальних хвилок на витворах з Канівщини, адже Світ семивимірно виявляється і в кольорах, і в звучанні. Тривалість космічного імпульсу триває стільки само. Тиждень як фаза місяця також налічує сім днів.

Свята на честь Сонця хоч і мають три основні святкові дні, але їхня духовна дія вкладається в семиденку. Скажімо, на Великдень, до якого в основному робили писанки. Від Вербної неділі до Великодньої – тиждень, і від Великодньої до Провідної – стільки ж. Свято Колодія, Зеленої Неділі, Весілля Свічки, як і традиційне українське весілля, тривають по сім днів.

Хвилюковий орнамент бере свій історичний початок з мистецтва палеоліту. Ось від Канева до Межиріч якихось там 25 кілометрів, а орнаментальні композиції мистецьких творів віддалені одна від одної аж на 250 століть. Року 1966 в Межирічі відкрито пізньопалеолітичні оселі з кісток мамута. Пластини з бивня мамута, як і кістки та бивні з Мізинської стоянки, прадавні мистці графічно оздобили хвилеподібним орнаментом. За висновками дослідника пізньопалеолітичних жителів із Межиріччя Івана Підоплічка, на одній з кісток геометричним орнаментом передано знак води. Це те джерело, що наповнює землю і все суще на ній життєдайністю, а саму її приводить у живильну дію основний енергетичний рушій – Сонце.

Хвилюковий орнамент, започаткований у пізньому палеоліті, був поширений у мистецтві тодішніх людей. Його прокреслено на бивні з Кирилівської стоянки, намальовано червоною фарбою на лопатці мамута з Мізинської стоянки. Він переходить також у художній спадок наступних культур і на довгі тисячоліття стає основою оздоблення різноманітних виробів та витворів. Ним оздоблювали посуд гончарі неоліту, доби бронзи, часів Київської Русі. Він стає основним технічним узором („окружковим”, „у сосонку”) і в ткацтві.

Давньоруські писанки завдяки керамічній кульці під час потрясання торохтіли. Цими звуками писанки-торохкальця споріднені з „шумовим браслетом” з Мізинської пізньопалеолітичної стоянки. Браслет, як і писанка, давав шумовий ефект і створював певний ритм, можливо, і для ритуального танцю. А ритуал, як відомо, є етнічним виразником і довготривалий у часі. У весняних святкуваннях до наших днів дійшла гра в „Шума”. Дівчата бралися за руки і, вигукнувши „Шум, шума, шума”, починали танок. До них прилучалися хлопці, цим утверджували оживання природи. А ще були танки-шумки. Імовірно, що під час цього танцю в давнину в їхніх руках були шумові писанки-торохкальця.

Писанки з Канівщини й веснянки „Заплітання Шума” з Тальнівщини за орнаментальною ритмікою, танковою ходою між собою споріднені.

Ішли дівки Шума заплітати.

А в нашого Шума зелена шуба,

А Шум ходить по діброві,

А Шумиха рибу ловить...

У цій веснянці із Легедзинового, що на Черкащині, оспівано сім днів тижня. Кожен з них несе певне сподівання. Отже, кількісно дні відповідають лініям орнаменту. Ритуальні дійства в полян-русичів відбувалися в священних дубових лісах. Якщо взяти до уваги, що писанка із Конончі (зберігається в Національному музеї історії України) зеленого кольору, то відповідність із веснянкою буде близька. Обое відтворюють оживання, весняну розбурханість природи, шум її росту.

У низці писанок орнаментальна композиція починається колом на нижньому торці й завершується таким самим на верхньому. Так робили і Віху в Зелену Неділю. Коло земне і коло небесне, а між ними – Древо Життя, Древо Світобудови, котре єднає Небо і Землю, вивищує наш світославний нарід.

Керамічні писанки Київської Русі оповідають про давність цього мистецтва в нашому краї, етнічну спорідненість тодішніх і нинішніх людей, глибокі коріння образотворчої традиції писанкування в Україні.

Вадим МИЦИК, *етнограф, директор
Тальнівського музею історії хліборобства*